

Een kerstlied, geboren uit verboden creativiteit

Nu zijt wellekome

Liedbespreking

Het overbekende kerstlied ‘Nu zijt wellekome’ is in het *Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk* opgenomen als Lied 476. Velen kennen de tekst van dit lied uit het hoofd en weten dan ook dat iedere strofe eindigt met ‘Kyrieleis’. Maar waar komt dat gebruik vandaan? Goed om eens in te duiken. Deze liedbespreking staat daarom in het teken van een achtergrond bij de ontwikkeling van de middeleeuwse kerkliederen, meer dan alleen bij de tekst van dit lied.

Jeroen de Haan

Toen in 590 Gregorius de Grote tot paus werd gekozen, nam een belangrijke muzikale ontwikkeling een aanvang, onder meer door het op gang brengen van een uitgebreide missie. Omdat die een groot succes werd, groeide de invloed en macht van Gregorius de Grote en was hij in de gelegenheid de grondslag te leggen voor een kerkelijke staat.

Als theoloog was zijn invloed groot, maar bekender was hij door zijn muzikale missie. Zijn naam is onlosmakelijk verbonden met de ‘gregoriaanse’ muziek, melodieën die al lange tijd bestonden maar die door Gregorius werden verzameld en geordend.

Karel de Grote (ca. 747/748-814) is de tweede figuur die voor de kerkmuziek van grote betekenis was. Omdat Karel de geschiedenis wilde ingaan als opvolger van Constantijn de Grote (ca. 280-337) – de eerste Romeinse keizer die de christenen godsdienstvrijheid verleende –, streefde hij ernaar een groot christelijk rijk tot stand te brengen. Daartoe liet hij 312 kerken en 1.254 kloosters bouwen. Ook richtte hij scho-

len op en verplichtte hij bijna iedereen om hun zonen naar school te sturen, waar ze werden opgeleid voor de staatsdienst of het kloosterleven. Hiermee legde Karel de Grote de basis van een schoolsysteem met klassikaal onderwijs.

Eveneens stichtte hij een netwerk van zangscholen, waardoor het gregoriaans in relatief korte tijd dé muziek van de westerse kerk werd.

Koor- en gemeentezang

Op aandringen van Karel de Grote besloot de Synode in 804 tot de stichting van koorscholen en de verplichting om op die scholen één vorm van liturgie en kerkzang te onderwijzen. Op deze koorscholen, die verbonden waren aan een klooster of kerk, werden koorknapen die werden voorbestemd voor het priesterschap opgeleid voor de muzikale invulling van de liturgie. Dat dit geen sinecure was, blijkt uit het gegeven dat het zingen van de hoogmis en de getijden zo’n vijf uur per dag vergde. De tussengelegen tijd werd besteed aan het repeteren.

Het koor zong onder andere de de lezingen, de litanieën, de graduales, de alleluia’s en processiegezingen.

Was er rond het jaar 500 nog sprake van een meezingende gemeente, later zou deze rol steeds onbelangrijker worden. Kort geschetst: de liturgie speelde zich af in het priesterkoor en de kerkganger zat op afstand in het schip van de kerk. Het koor nam de functie van de gemeente over, waardoor de rol van de gemeente beperkt bleef tot het zingen van een enkele responsie en sporadisch, bij grote feesten, een hymne.

Redenen tot deze verschuiving was de steeds meer gecompliceerde gregoriaanse muziek, maar ook de kerkelijke opvatting over de scheiding van geestelijkheid en leken speelde een rol.

Over tropen en leisen

Vanwege de verplichte eenvormigheid van liturgie en kerkzang werd creativiteit niet meer op prijs gesteld. Om aan die ketening te ontkomen en toch nog iets nieuws te kunnen doen ontstaan, zocht men een uitweg. Die vond men door aan bestaande melodieën tekst, en soms ook een extra melodie toe te voegen. Zo’n toevoeging noemt men een ‘trophe’.

Aan de trope is de naam van monnik Notker Balbalus, de ‘stotteraar’, verbonden. Volgens de legende vond hij het lastig om de lange melismatische melodien van de kyries te onthouden. Om deze noten beter te memoriseren voegde hij tekst toe op elke noot van zo’n lange melismatische melodie. Dat idee had hij opgedaan aan het klooster van St.-Gallen in Zwitserland. Deze gewoonte van tropering is nog steeds te herkennen in de naam van verschillende kyries, zoals *Kyrie Fons bonitatis* of *Kyrie Cunctipotens*.

Het troperen van kyries gebeurde echter ook in de volkstaal, en de resultaten werden door het volk in de mis gezongen ter bevestiging van de gebeden. Zo’n tropering van een kyrie noemt men een *leis*. Dat de *leis* erg populair werd is verklaarbaar omdat het kyrie lange tijd het enige onderdeel van de mis was dat door het volk mocht worden meegezongen.

Nu syt wellescome

Dit lied is van een gemengde Duits-Nederlandse herkomst, waarbij de oudste tekst uit Aken komt. Het lied werd gezongen na de evangelielezing in de kerstnacht mis.

*Nun sis uns willekomen, hero Christ,
du unser aller hero bist!
Nun sis uns willekomen lieber hero,
der du in den kirchen stât scône:
Ky-ri-e-leis.*

*Nun is Gott geboren, unser aller trôst,
der die hellischen porten mit sim kriuze ufsloz:
diu muter ist geheizen Maria,
also in allen kristenbuchen stât:
Ky-ri-e-leis.*

In de zestiende eeuw werd de term *leis* synoniem voor kerstlied, omdat veel *leisen* de geboorte van Jezus bezingen. De nog steeds meest bekende tekst van ‘Nu zijt welkome’ is de versie die is opgenomen in het *Liedboek* uit 2013.

Verskillende leisen

Naast ‘Nu zijt welkome’ zijn er ook andere *leisen* in het liedboek opgenomen. Zoals Lied 470, ‘U Jezus Christus loven wij’, als vertaling van het Lutherlied ‘Gelobet seist du Jesu Christ’. Dit kerstlied, een van origine één strofe tellende *leis*, is door Luther met zes strofen uitgebreid. Verderop in de bundel en in het kerkelijk jaar is als Lied 616 het twaalfde-eeuwse ‘Christ ist erstanden’ te vinden. Dit lied, een objectieve verkondiging van het paasgebeuren, is de oudst bekende *leis*.¹

Als laatste noem ik Lied 671, ‘Nun bitten wir den heiligen Geist’, een lied uit de dertiende eeuw dat door Luther werd vertaald om met Pinksteren 1524 te gebruiken, waarbij hij aan het origineel drie strofen toevoegde.²

Ky-ri-e-leis

In de liturgie vertalen we het Griekse ‘Kyrie eleison’ met ‘Heer, ontferm U’. Vormt deze bede dan de logische afsluiting voor alle genoemde *leisen*? Het antwoord daarop luidt ‘nee’; het kyrie aanroepen kan immers ook een blijk van hulde zijn.³

Overigens is het antwoord op die vraag opgenomen in de tweede strofe van ‘Nu zijt welkome’: ‘Christe Kyrieleison, laat ons zingen blij’. Tenslotte, zo schrijf ik met een knipoog: het vervolg van deze strofe kan gelden als een fraai einde voor deze bespreking: ‘daarmed’ ook onze *leisen* beginnen vrij.

¹Arie Eikelboom, *Hymnologie I*, pag. 169, 171

²https://www.liedboekcompendium.nl/lied/671-nu-bidden-wij-de-heilige-geest-6_3_3

³Overigens was dat ook al in de voorchristelijke tijd het geval, toen ‘Kyrie eleison’ als eerbetoon werd gericht tot de zon en, later, de Romeinse keizer.

Psalm 138

Voorspelen, zettingen en
bewerkingen bij 115 psalmen
Gratis download, afdruk tegen kostprijs

www.psalmenfransdijkstra.nl